

УДК 339.972

Г. Є. Павлова,
директор навчально-наукового інституту економіки, к. е. н., доцент,
Дніпропетровський державний аграрний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ЕКОНОМІЦІ

G. Ye. Pavlova,
Director of Education and Research Institute of Economics,
Ph.D., Associate Professor, Dnipropetrovsk State Agrarian University, Ukraine

FEATURES OF THE AGRARIAN SECTOR IN THE NATIONAL ECONOMY

У статті знайшло підтвердження, те що без розробки й впровадження державної концепції відновлення агропромислового виробництва, які ґрунтуються на принципах соціально орієнтованої, державно регульованої політики та економічної політики в цілому, не існує вирішення соціально-економічних проблем села, а також визначено механізм реалізації концепції стійкого розвитку аграрного сектора економіки.

The article confirms that there is no solution on socio-economic problems of village without the development and implementation of state restoration concept of agricultural production, based on the principles of socially oriented and state controlled policy and economic policy in general the article offers the mechanism of sustainable development of the agricultural sector economy.

Ключові слова: аграрний сектор економіки, державна політика, механізм регулювання, ефективне управління, еволюційний сценарій, концепція.

Key words: agricultural sector of the economy, public policy, regulatory mechanism, effective management, an evolutionary scenario concept.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Україна має значні можливості для розвитку аграрного сектору та перетворення його у високоефективну сферу економіки. Сприятливі ґрунтово-кліматичні передумови, родючі землі та давні хліборобські традиції сприяють подальшому його розвитку, одержанню врожаїв сільськогосподарських культур в обсягах, достатніх для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Всі названі, а також інші умови і ресурси формують конкурентні переваги розвитку аграрного сектору економіки країни.

Слід відмітити, що країна має також ряд вузьких місць та проблем, що формують конкурентні недоліки розвитку аграрного виробництва: недостатній рівень розвитку економічних передумов для повноцінної реалізації господарських завдань; загальна низька інвестиційна привабливість; низькі показники ефективності виробництва; високий ступінь ризиків сільськогосподарського виробництва та ін. Аналізуючи виконаний загальний SWOT – аналіз варто відмітити, що в сучасних умовах управління розвитком АПК повинне ґрунтуватися на системному підході стосовно вирішення можливих проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкриття особливостей системної підтримки аграрного сектору в національній економіці знайшло своє відображення у працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед іноземних вчених, що досліджували особливості аграрної політики (слід назвати таких, як Р. Акрілл, А. Дж. Грір, М. Йованович, Н. Мусис, М. Трейсі, Р. Феннелл та М. Чіні, які визнавали винятковість сільськогосподарського сектору економіки, а відтак обґрунтовували необхідність його дотування. Натомість, М. Артис, М. Кардвел, Д. Колман, Ф. Ніксон, Р. Сардоне, Г. Свенсен, С. Тангерман та Р. Хенке зосередили свої дослідження на негативних аспектах, зокрема на несприятливому впливі надмірної підтримки цін на споживачів та бюджет, викривленні світової торгівлі через механізм експортних субсидій, а отже були прихильниками подальшої лібералізації аграрного сектору економіки світової спільноти. У дослідженнях українських та російських вчених, зокрема А. Алтухова, О. Березіна, З. Ільїної, Е. Крилатих, Д. Лук'яненка, Ю. Макогона, О. Мороз, А. Мокія, В. Онєгіної, А. Поручника, В. Цибока, Т. Циганкової, О. Усенко, В. Чужикова доводиться необхідність державних дотацій сільському господарству через об'єктивні обставини, що пов'язані з природними особливостями процесів відтворення в цій галузі економіки та важливістю цього сектору для держави в контексті гарантування продовольчої безпеки країни[2,4].

Великого значення набуває останнім часом також дослідження характеру та особливостей системної підтримки аграрного сектору нашої держави, ефективність, механізми та інструменти регулювання якого достатньо глибоко розкриті в працях вітчизняних науковців В. Бойка, Р. Глібова, В. Горьового, С. Дем'яненка, А. Дібрової, В. Збарського, Т. Калашникова, Г. Калетника, О. Ковалю, М. Кожемякіної, Д. Крисанова, В. Лаврука, Ю. Лузана, В. Месель-Веселяка, Р. Мудрака, Б. Пасхавера, К. Прокопенка, П. Саблука, А. Скрипника, О. Супрун, О. Шубравської.

Формулювання цілей статті. Метою статті є обґрунтування критеріїв та класифікації факторів стабільного розвитку аграрної сфери економіки, а також визначення цілей соціально-економічного розвитку аграрного виробництва, факторів і механізмів розвитку та методів управління ними з урахуванням місцевих особливостей і особливостей сучасного етапу розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. В економіці України аграрний сектор залишається винятково важливою ланкою, яка визначає соціально-економічний стан суспільства та продовольчу безпеку держави. Аграрний сектор економіки є одним із потужних важелів подальшого економічного розвитку нашої держави.

Функціонування та конкурентоспроможність аграрних підприємств країни тісно пов'язані з наявною матеріально-виробничою базою, технічними можливостями і підготовленими висококваліфікованими людськими ресурсами. За попередніми розрахунками, у 2013 р. частка аграрного сектору економіки у загальному обсязі валової доданої вартості всіх галузей економіки склала 9,3% (у 2012р. – 8,7%), а обсяг агровиробництва у фактичних цінах становив 192,4 млрд. грн. У масштабі України на аграрний сектор економіки припадає близько 18,5% усього зайнятого населення. При цьому у довгостроковому плані простежується позитивна динаміка щодо його зростання, хоча в окремі роки з несприятливими погодними умовами мають місце значні коливання в обсягах виробництва аграрної продукції (табл. 1).

Таблиця 1.
Питома вага аграрного сектора в економіці України, %

Показник	2003 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012р.	2013 р.
Частка аграрного сектора в загальному обсязі валового внутрішнього продукту (у фактичних цінах)	32,5	21,5	18,1	15,0	16,5	17,2	18,5
Частка аграрного сектора у загальному обсязі валової доданої вартості (у фактичних цінах)	16,3	10,4	8,6	7,5	7,9	8,7	9,3
Частка основних засобів аграрного сектора	10,2	6,0	4,8	3,4	3,0	2,8	2,6
Частка найманих працівників аграрного сектора	18,9	10,1	8,8	7,6	6,9	6,6	6,2

Джерело: [3, с.29-31, 33, 37].

Аграрний сектор, як свідчать дані табл. 1, займає чільне місце в економіці країни. Максимального рівня його частка у валовому внутрішньому продукті сягала у 2003 р. і становила 32,5 %, мінімального у 2010 р. – 15 %. В останні роки вона варіюється на рівні 17-19 %. Питома вага основних засобів сільськогосподарського призначення складає в 2013 р. 2,6% від наявних в країні основних засобів. Частка найманих працівників аграрного сектора мала найвищий показник в 2003 р. – 19,9 %. В 2013 р. простежується їх зменшення до 6,2 %, що вказує на певні упущення та прорахунки в діяльності аграрного сектора економіки (рис.1). Такі коливання є свідченням необхідності пошуку резервів розвитку економічної діяльності в цій сфері.

Рис.1. Функціонал аграрного сектора в економіці держави та стан його розвитку

Аграрний сектор економіки країни – це цілісний комплекс, тісно пов'язаний з природними умовами, ресурсами, технічними можливостями та кваліфікованими спеціалістами. У 2013 р. на території країни виробництвом аграрної продукції займалося 59 тис. аграрних підприємств різних організаційно-правових форм господарювання (включаючи фермерські господарства), які використовували 23,2 млн. га сільськогосподарських угідь.

У господарських товариствах зосереджено 51,2% цих угідь, у фермерських господарствах – 20,0%, у приватних підприємствах – 16,0%, у виробничих кооперативах – 4,6%, у державних підприємствах – 2,6%, у підприємствах інших форм господарювання – 7,7%.

Із загальної кількості підприємств близько 15 тис. становлять господарські товариства, приватні, державні та інші підприємства і кооперативи (крім фермерських господарств), з яких 15,8% підприємств мають площу до 100 га, 17,3% – від 100 до 500 га, 11,2% – від 500 до 1000 га, 14,1% – від 1000 до 2000 га, 18,8% – понад 2000 га. Середній розмір господарства становить 1169 га сільськогосподарських угідь [329].

Детальний аналіз кількості сільськогосподарських підприємств приведено в табл. 2.

Таблиця 2.
Кількість та динаміка діючих підприємств АПК за організаційно-правовими формами господарювання у 2009-2013 рр.

Показник	2009 р.		2010 р.		2011 р.		2012 р.		2013 р.	
	одиниць	% до загальної кількості	одиниць	% до загальної кількості	всього	% до загальної кількості	всього	% до загальної кількості	всього	% до загальної кількості
Всього підприємств	57858	100,0	58387	100,0	59059	100,0	57152	100,0	56493	100,0
Господарські товариства	7545	13,1	7428	12,7	7879	13,3	7819	13,7	7769	13,8
Приватні підприємства	4112	7,1	4229	7,2	4326	7,3	4333	7,6	4243	7,5
Виробничі кооперативи	1373	2,4	1262	2,2	1101	1,9	1001	1,7	952	1,6
Фермерські господарства	42932	74,2	43475	74,5	43894	74,3	42101	73,7	41726	73,9
Державні підприємства	371	0,6	360	0,6	354	0,6	345	0,6	322	0,5

Підприємства інших форм господарювання	1525	2,6	1633	2,8	1505	2,6	1553	2,7	1481	2,7
--	------	-----	------	-----	------	-----	------	-----	------	-----

Джерело: [3, с.51].

Як свідчить аналіз даних табл. 2, кількість аграрних підприємств незначно зменшилася в 2013 р. по відношенню до 2009 р. всього на 2,4%. У загальній структурі питомо вагу значно зменшили виробничі кооперативи, їх кількість зменшилася – на 30,7%. Це є наслідком реформи аграрного сектора, зокрема, щодо зменшення виробничих кооперативів у галузі, як таких, де процеси реформування виробничих відносин та форм власності не закінчилися. Таким чином, пошук найбільш конкурентоспроможних та ефективних організаційно-правових форм господарювання на селі триває.

На кінець 2013 р. налічувалось 41726 фермерських господарств, у власності та користуванні яких знаходилося 4,3 млн. га сільгоспугідь, з них 4,2 млн. га ріллі. Середній розмір фермерських наділів у 2013 р. проти 2012 р. збільшився на 0,7 га і становив 103,3 га. Площі земель фермерів розширюються як шляхом укрупнення самих господарств, так і оренди земельних часток. Орендовані землі фермерських господарств станом на кінець 2013 р. склали 79,9% загальної площі землі, яка є в їх користуванні [2].

Аграрний сектор – один з найбільших галузей народного господарства, що залучає природні ресурси в економічний обіг. Українські сільськогосподарські угіддя становлять 0,8% площі сільськогосподарських земель світу [2].

Проведене реформування відносин власності в аграрній сфері було спрямовано на формування ефективного сільськогосподарського землекористувача. При цьому держава втратила монополієне право власності на земельні ділянки. Так, якщо в Україні на початок 2003 р. державна власність складала 100 % земельного фонду, то у 2013 р. вона зменшилась до мінімуму.

На цей період державна власність у земельному фонді України становила усього 2,6 % (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл земель сільськогосподарського призначення за категоріями землевласників у 2013 році

Площа сільськогосподарських угідь, які використовувались у виробництві сільськогосподарськими підприємствами та громадянами, на кінець 2013 р. становила 36,5 млн. га (61% території України), з яких 30,9 млн. га – площа ріллі [3, с.76].

Залежно від природно-економічних умов, потреб підприємства в різних видах продукції та економічної ефективності її виробництва в кожній зоні склалася відповідна структура посівних площ. У 2013 р. посівна площа в Україні становила 26952 тис га, з яких зернові культури займали 15090; технічні – 7296, картопля та овочево-баштанні – 1967, кормові – 2599 тис. га.

Зазначимо, що у 2013 р. зменшилась вся посівна площа, що приходить на посіви сільськогосподарських культур, а саме на 5454 тис. га або 16,8% по відношенню до 2003 р. Чітко вираженою тенденцією є приріст площ технічних (майже в 2 рази) і суттєве зниження площ кормових (майже в 4 рази).

Сучасне використання земельних ресурсів України не відповідає вимогам раціонального природокористування. Порушено екологічно допустиме співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафтів. Розораність земель є найвищою в світі й досягає 57 % території країни та майже 80 % сільськогосподарських угідь. 82 % земельних ресурсів України використовуються як головний засіб виробництва в сільському та лісовому господарствах. За останні 30-40 років площа ріллі, що припадає на одного мешканця України, скоротилася в середньому на 30 %.

У Закарпатській, Київській та Львівській областях на одного мешканця припадає 0,16; 0,36 і 0,33 га ріллі відповідно, що за нормативами Міжнародної комісії з продовольства ФАО при ООН оцінюється як недостатньо, а в областях Донецько-Придніпровського регіону – на рівні нижньої межі [1].

Українські чорноземи стали одним з національних міфів. Досі багато хто впевнений, що наші чорноземи – найчорноземістіші в світі. Проте в реальності все трохи сумніше. [1].

В незалежній Україні досить болісно відбувся процес переходу сільськогосподарського виробництва від адміністративно-командних умов функціонування до нових ринкових. Система господарювання на селі, що склалася на 1998 р. була вкрай не ефективною. Незважаючи на те, що держава вклала 4,7 млрд. грн. асигнувань в матеріально-технічні ресурси, 93% господарств залишилися збитковими. В той час як приватний сектор, не маючи державної підтримки, приніс 30 млн. грн. прибутків [2, с.162].

Як свідчать дані таблиці, більш стійкою проявила себе галузь рослинництва, адже темпи зменшення виробництва продукції рослинництва значно менші ніж її скорочення у тваринництві. Так, обсяги сільськогосподарського виробництва у порівнянні з 1990 р. є набагато нижчими.

Ускладнення були викликані аномальними погодними умовами, соціально-економічною та політичною нестабільністю в нашій державі та цінними збуреннями, які відбулися як на світовому, так і на внутрішньому продовольчому ринках, все це доводить обов'язковість державного регулювання аграрного сектора.

Крім вивчення динаміки виробництва валової продукції, слід проаналізувати основні показники ефективності аграрного виробництва, адже кількісний обсяг не може вказати на досягнення основної мети будь-якого виробництва – одержання прибутку. Оскільки прибуток вимірюється у грошових одиницях, а впродовж аналізованого періоду мала місце зміна грошових знаків, значні темпи інфляції, то вважаємо за доцільне аналізувати не динаміку прибутків (збитків) аграрних підприємств, а динаміку відносного показника прибутків у % до собівартості – рівня рентабельності.

Висновки. Слід зазначити, що саме 2003 рік дав початок пореформеному розвитку аграрного сектора економіки. На цьому етапі аграрних перетворень основне завдання було перехід до ринку, з метою підвищення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції. Проте, в аграрному секторі економіки за роки становлення ринкових відносин соціально-економічний ефект виявився негативним порівняно з іншими секторами. Ресурсний потенціал зараз істотно зруйнований, що стосується і всієї економіки.

Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України повинна бути спрямована на формування ефективного соціально спрямованого сектору економіки держави, здатного задовольнити потреби внутрішнього ринку та забезпечити провідні позиції на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на основі закріплення його багатокладності, що на даному етапі розвитку вимагає пріоритету формування різних категорій господарств (селоутворюючих господарств), власники яких проживають у сільській місцевості, поєднують право на землю із працею на ній, а також – власні економічні інтереси із соціальною відповідальністю перед громадою.

Література.

- Гавриленко О.П. Екогеографія України / О.П. Гавриленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: –http://pidruchniki.ws/ekologiya/suchasniy_stan_zemelного_fondu_ukrayini.
- Мороз П. Органічне виробництво: земля і люди / П. Мороз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.agroprofi.com.ua/content/view/455/40>.

3. Сільське господарство України: Статистичний збірник за 2011 рік / [За ред. Ю. М. Остапчука]. – К.: Держкомстат України, 2012. – 384 с.

References.

1. Gavrilenko, O.P. "Екогеографія України", [Online], vol.2 available at: http://pidruchniki.ws/ekologiya/suchasniy_stan_zemelnoho_fondu_ukrayini (Accessed 15 Des 2013).
2. Moroz, P. (2013) "Organic production: land and people", [Online], vol.2 available at: <http://www.agroprofi.com.ua/content/view/455/40> (Accessed 5 Sep 2013).
3. Ostapchuk, Y. M. (2012), "Silske gospodarstvo Ukrainu: Statustichnyy zbirnik za 2011 rik", [Agriculture of Ukraine: Statistical Yearbook for 2012], Derzkomstst Ukrainu, Kyiv, Ukraine.
4. King Y. and Kliland D. (1992), *Strtegicheskoe planirovanie I hozyaystvennaya politika* [Strategic planning and economic policy], Progress, Moscow, Russia.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2014 р.

ТОВ "ДКС Центр"